

ANGLŲ KALBOS INTERFERENCIJA ANTROSIOS JAV LIETUVIŲ KARTOS GIMTOSIOS KALBOS TARTYJE

LIONGINAS PAŽŪSIS

1.1. Amerikiečių sociolingvisto Dž. A. Fišmano duomenimis [Fishman, 1985, p. 117], 1970 m. JAV buvo 292 820 gyventojų, kurių gimtoji kalba – lietuvių: 95 188 pirmosios kartos (t. y. svetur gimusieji, arba imigrantai), 162 888 antrosios kartos (t. y. JAV gimusieji imigrantų arba mišrių šeimų vaikai) ir 34 744 trečiosios kartos (t. y. JAV gimusieji toje pačioje šalyje gimusiųjų vaikai). Remiantis šia statistika, galima daryti išvadą, kad šiuo metu gausiausią JAV gyventojų grupę, kuriai lietuvių kalba yra gimtoji kalba, sudaro jau pačiose JAV gimusi ir užaugusi antroji išeivijos karta.

Deja, šiuo metu nėra net apytikrių duomenų, kuriais būtų galima apibūdinti, kokių mastu ir kaip ši socialinė grupė šalia anglų kalbos yra išlaikiusi savo gimtąją – lietuvių – kalbą. Apie tai galime spręsti tik iš atskirų asmenų (kalbininkų ir nekalbininkų) įvairiais laikais plačiau skelbtų pastebėjimų. Pavyzdžiui, prieš penkiasdešimt metų Lietuvos spaudoje buvo rašoma, kad antroji išeivijos karta „nors ir sunkokai, bet dar kalba lietuviškai, tačiau daug noriau ir lengviau angliškai...“ [Atlantas, 1937, p. 4]. A. Salys, aptardamas jau pokarinės išeivijos dvikalbių vaikų gimtosios kalbos tarties taisymus, šitaip nusako jų dvikalbystės raidos tendenciją: „Visur vartodamas jo išmoktą svetimą kalbą, vaikas pamiršta savo tėvų arba gimtąją kalbą ir apie 11–12 metus, savosios kalbos nevertodamas, jis jau maža jos bemoka“ [Salys, 1979, p. 129].

Kokia ta antrosios JAV lietuvių kartos gimtoji kalba, besiformuojanti nykstančios lietuvių – anglų dvikalbystės sąlygomis, jau mėginta prabėgomis aptarti, remiantis 1981 m. darytais Čikagoje gyvenančių pokarinės išeivijos antrosios kartos 16–24 metų amžiaus asmenų lietuvių kalbos magnetofono įrašais (žodyno apimties, skaitymo įgūdžių, tarties, vertimo į lietuvių kalbą testai, paveikslėlių turinio pasakojimas ir laisvas pokalbis) [Plioplytė, Pažūsis, 1982]. Specialiai išsamiau patyrinėjus tuos įrašus fonetikos aspektu, šiame straipsnyje aprašoma anglų kalbos (tiksliau sakant, jos amerikinio varianto) interferencija tų informantų gimtosios kalbos tartyje. Visų 40-ties informantų tėvai gimė, augo ir mokėsi Lietuvoje, todėl galima tvirtinti, kad jų atsivežtinė kalba, su retais tarminiais nukrypimais, artima penktojo dešimtmečio pradžios

bendrinei lietuvių kalbai. Beveik visi informantai (išskyrus du) yra baigę arba kurį laiką lankę šeštadienines lituanistines mokyklas ir daugiau ar mažiau bendrauja su bedraamžiais tautiečiais. Taigi galima manyti, kad jie atstovauja tai socialinei išeivių antrosios kartos grupei, kuri turėtų būti bene geriausiai išlaikiusi lietuvių kalbą.

1.2. Dvikalbio tarties klaidos, daromos dėl jo kitos kalbos poveikio, lingvistinėje literatūroje dabar paprastai nusakomos fonetinės interferencijos terminu. Savo klasikinėje monografijoje apie kalbų kontaktus U. Weinreichas yra pasiūlęs fonetinės interferencijos reiškinius fonologijos atžvilgiu klasifikuoti į keturis tipus: 1) nepakankama fonemų diferenciacija (angl. *under-differentiation of phonemes*), 2) perdėta fonemų diferenciacija (angl. *over-differentiation of phonemes*), 3) fonologinių skirtumų reinterpretacija (angl. *reinterpretation of distinctions*) ir 4) tikroji garsų substitucija (angl. *actual phone substitution*) [Weinreich, 1968, p. 18 tt.]. Klasifikacijos kriterijus lėmė tiek kalbos sinchroninio fonologinio aprašymo reikalavimai, tiek diachroninės fonologijos teorija, kuriai interferencijos reiškinių analizė ypač svarbi. Pirmieji trys fonetinės interferencijos tipai yra susiję su relevantiniais (t. y. skiriamaisiais) fonemų požymiais bent vienoje iš kontaktuojančių kalbų ir atitinka tris fonologinio kitimo rūšis, skiriamas diachroninėje fonologijoje – defonologizaciją, fonologizaciją ir refonologizaciją (arba transfonologizaciją) [Jakobson, 1931; Girdenis, 1981, p. 137]. Ketvirtasis fonetinės interferencijos tipas, vadinamas tikrąja garsų substitucija, yra susijęs su redundanciniais garsiniais fonemų požymiais. U. Weinricho teikiama klasifikacija, įgalindama tyrinėtoją analizuoti ir vertinti fonetinės interferencijos reiškinius funkciniais terminais ir kartu atsisakyti elementaraus fonetinio nenorminės tarties aprašymo, yra iki šiol nepraradusi mokslinės vertės (žr., pvz., [Розенуеѣг, 1972, p. 44; Wolfram, Johnson, 1982, p. 188]). Neesminis audiciniu atžvilgiu yra antrasis fonetinės interferencijos tipas, todėl apie perdėtą fonemų diferenciaciją šiame straipsnyje atskirai nėra šaoma. Užtai aptariami kiti veiksniai, sąlygojantys anglų kalbos interferenciją antrosios JAV lietuvių kartos gimtosios kalbos tartyje.

2.0. **Fonemų neskyrimas.** Fonemų neskyrimą (arba nepakankamą diferenciaciją) galima paaiškinti tuo, kad garsiniai požymiai, atliekantys skiriamąją funkciją lietuvių kalbos fonologinėje sistemoje, yra fonologiškai nereikšmingi (t. y. nerelevantiniai) anglų kalbos fonologinėje sistemoje. Dėl anglų kalbos poveikio ignoruodami tokius garsinius požymius, mūsų išeivijos antrosios kartos atstovai neskiria kai kurių lietuvių kalbos fonemų.

2.1. Kaip žinoma, visi bendrinės lietuvių kalbos priebalsiai, išskyrus /j/, būna kietieji arba minkštieji, ir tas tembrinis jų skirtumas yra savarankiškų fonemų skiriamasis požymis. Kietieji ir minkštieji priebalsiai kontrastuoja prieš užpakalinius balsius, o visur kitur priebalsio kietumas ar minkštumas

priklauso nuo pozicijos: žodžio gale ir prieš kietuosius priebalsius gali eiti tik kieti, prieš minkštuosius priebalsius ir priešakinius balsius – tik daugiau ar mažiau suminkštinti (palatalizuoti) priebalsiai (žr. [Girdenis, 1981, p. 95]). Kadangi anglų kalboje priebalsių kietumas ar minkštumas nėra fonologiškai reikšmingas, daugelio mūsų informantų kalboje pastebima kietųjų ir minkštųjų priebalsių nepakankama diferenciacija. Specialiai ji buvo tiriamą pateiktiant informantams perskaityti tokias minimaliąsias poras: *šaudu* : *šiaudu*, *rašau* *rašiau*, *sauso* : *sausio*, *kuru* : *kuriu*, *sakau* : *sakiau*, *mokau* : *mokiau*, *karo kario*, *laužu* : *laužiu*.

Pirmiausia pasakytina, kad didelė dauguma informantų porose *šaudu* *šiaudu*, *rašau* : *rašiau*, *laužu* : *laužiu* kontrastuojančius garsus neutralizuoja, abiem atvejais tardami tarpinius pusminkščius (arba puskiečius) priebalsius, nes anglų kalboje [ʃ] ir [ʒ] tipo priebalsiai (kaip ir afrikatos [tʃ] ir [dʒ]) yra nežymiai palatalizuoti. Net tie informantai, kurių lietuvių kalbos tartis apskritai yra mažiau paveikta anglų kalbos, paprastai sutrinka, nesugebėdami realizuoti intuityviai suvokiamo kietųjų ir minkštųjų lietuvių kalbos priebalsių kontrasto. Ir kituose testuose toje pačioje [–V²] pozicijoje tiek vietoj kietųjų (pvz., žodžiuose *lašas*, *prašo*, *šus*; *gražu*, *žaibas*, *žolė*), tiek vietoj minkštųjų (pvz., žodžiuose *paviršių*, *šiuo*; *žiovauti*, *žiūri*) dažnai tariami vidutinio minkštumo [ʃ] ir [ʒ] tipo priebalsiai.

A. Salys yra pastebėjęs, kad anglų kalbos [ʃ] ir [ʒ] „lietuvio ausiai yra minkšti“ ir kad išeivijos antrosios kartos atstovai „dažnai ir lietuviškai taria *šiotki*, *žiodis*“ [1979, p. 131]. Iš tikrųjų šių anglų kalbos priebalsių palatalizacija, vertinant ją iš lietuvių kalbos fonologinės sistemos pozicijų, yra pakankama, kad jie būtų sutapatinami su lietuvių kalbos minkštaisiais priebalsiais. Senieji lietuviai išeiviai, integruodami angliškus skolinius, anglų kalbos [ʃ] prieš užpakalinius balsius ([ʒ] šioje pozicijoje nepasitaikė) suvokia tik kaip lietuvių kalbos [š], pvz., *šiūsai* < *shoes*, *šiortėndas* < *shorthand*. Tačiau negalima teigti, kad išeivijos antrosios kartos „teisingai“ realizuoja lietuvių kalbos fonemas [š] ir [ž], tik jas vartoja ir vietoj [š] ir [ž]. Toks išpūdis susidaro dėl vadinamosios dvigubosios interferencijos [Weinreich, 1968, p. 21], kai svetimas akcentas yra suvokiamas ir interpretuojamas iš gimtosios kalbos fonologinės sistemos pozicijų ir tampa jos interferencijos objektu.

Vidutinio minkštumo [ʃ] ir [ʒ] tipo priebalsiai tariami ir tose pozicijose, kuriose lietuvių kalbos kietieji ir minkštieji priebalsiai nekontrastuoja, o pasiiskirsto pagal papildomosios distribucijos taisykles. Todėl prieš kietuosius priebalsius (pvz., žodžiuose *miškas*, *švarus*; *gręždama*, *uždarė*) ir žodžio gale (pvz., žodžiuose *aš*, *neš*) jie būna nepakankamai kieti (arba per minkšti), o prieš minkštuosius priebalsius (pvz., žodžiuose *nešti*, *šviesu*) ir priešakinius balsius (pvz., žodžiuose *šiltas*, *vaišingo*; *žemė*, *žydi*) – nepakankamai minkšti (arba per kieti).

Toki kitos kalbos fonologinės sistemos sąlygojamą dviejų fonemų neskyrimą, kai jos abi realizuojamos garsais, kurie skiriasi ir nuo vieno, ir nuo kito neutralizuojamos opozicijos nario, vadinsime dvišale nepakankama fonemų diferenciacija. Potencialiai šiuo terminu būtų galima apibūdinti ir anglų kalbos interferenciją [ɛ] (≈ [tʃ]) ir [dʒ] tipo afrikatų atveju, tačiau faktiškai ji pastebima tik realizuojant minkštąsias lietuvių kalbos afrikatas [–V^u] pozicijoje (pvz., žodžiuose *mačiau, slenksčio; džiaugtis, pavyzdžiui*), nes atitinkamos kietosios afrikatos toje pozicijoje savuose žodžiuose nevartojamos.

2.2. Kitokių kietųjų ir minkštųjų priebalsių nepakankamos diferenciacijos tipą aptinkame, analizuodami likusiųjų minimaliųjų porų tarimą. Kadangi atitinkami anglų kalbos priebalsiai [–V^u] pozicijoje palatalizacijos požymių neturi, lietuvių kalbos kietieji kamiengalio priebalsiai porose *saušo : sausio, kuru : kuriu, sakau : sakiau, mokau : mokiau, karo : kario* išlieka kietii. Tačiau daugelis informantų negali išstarti atitinkamų minkštųjų priebalsių: jie pakeičiami arba priebalsiais, artimais kietiesiems, arba priebalsių junginiu [C+j]. Apie pastarąją realizaciją pirmiausia pasakytina, kad kituose testuose (nesusijusiuose su minimaliųjų porų skaitymu) ji retai tepasitaiko. Tai rodo, kad anglų kalbai būdingi [C+j] junginiai (paprastai vartojami prieš [u] tipo balsius) [–V^u] pozicijoje dažniausiai atsiranda dėl sąmoningų pastangų išlaikyti ir net poliarizuoti fonologinį kontrastą, kitaip sakant, dėl oficialiojo tarties stiliaus, kurį informantai linkę pasirinkti testavimo metu, ypač skaitant minimaliąsias poras ar šiaip atskirus žodžius (plg. [Wells, 1982, p. 26]). Todėl šiame teste girdimus [C+j] junginius reikia laikyti hiperkorekcinėmis minkštųjų priebalsių realizacijomis. Apskritai hiperkorekcija dvikalbiams labai būdinga (žr. [Weinreich, 1968, p. 19]). Be to, iš visų [C+j] junginių dažniausias buvo [kj], nes jis ir anglų kalbos žodžiuose palyginti dažnas (žr. [Hill, 1958, p. 72; Wells, 1982, p. 147]).

Šiaip rišlioje kalboje aptariamieji minkštieji priebalsiai paprastai keičiami garsais, artimais atitinkamiems kietiesiems priebalsiams. Pavyzdžiui, skaitydami sakinį *Aš tuojau šią eglę kirsiu, o nukirtęs lazda dirbsiu, su ta lazda kai jau duosiu, tai iš karto ir priplosiu*, daugelis informantų veiksmažodžių būsimąjo laiko formų kamiengalyje tarė kietąjį [s]. Tokio priebalsių kietinimo negalima paaiškinti kaip tarmės poveikio (žr. [Zinkevičius, 1966, § 186]), nes jis būdingas ir tiems informantams, kurių tėvai nėra kilę iš to ploto, kuriame kietinamas [s]. Toki kitos kalbos fonologinės sistemos sąlygojamą dviejų fonemų neskyrimą, kai jos realizuojamos garsais, artimais kuriam nors vienam neutralizuojamos opozicijos nariui, vadinsime vienašale nepakankama fonemų diferenciacija.

Čia siūlomas vienašalės ir dvišalės nepakankamos fonemų diferenciacijos skyrimas svarbus teoriškai ir praktiškai. Pirmiausia abu nepakankamos diferenciacijos būdus galima sieti su analogiškais fonemų neutralizacijos reiški-

niais, pastebimais natūralioje fonologinių sistemų raidoje (žr. [Girdenis, 1981, p. 100]). Antra vertus, matyt, galima daryti antrosios kalbos didaktikai reikšmingą išvadą, kad fonetinė interferencija dvišalės nepakankamos fonemų diferenciacijos atvejais yra sunkiau įveikiama negu vienašalės nepakankamos diferenciacijos atvejais (plg. vadinamąją „sunkumų hierarchiją“, aptariamą [Wolfram, Johnson, 1982, p. 195]).

2.3. Pereinant prie balsių, visų pirma reikia pabrėžti, kad balsiai sudaro kontinuumą [Ladefoged, 1975, p. 66] ir jų kontrastai nėra tokie ryškūs kaip priebalsių; be to, balsių požymiai labiau priklauso nuo kitų faktorių (pvz., kirčio, skiemens tipo ir pan.). Todėl, tyrinėjant nenorminį balsių tarimą, sunkiau klasifikuoti interferencijos reiškinius į tipus.

Bene dažniausiai ir sistemingiausiai neskiriami bendrinės lietuvių kalbos nežemutinių neaukštutinių fonemų klasei priskiriami [Girdenis, 1981, p. 130] kintamos artikuliacijos balsiai /ie/ ir /uo/ nuo pastovios artikuliacijos balsių (atitinkamai) /ē/ ir /ō/. Fonemų /ē/ /ie/ ir /ō/ /uo/ kontrasto nykimą lemia tai, kad labiausiai paplitusiame amerikiniame anglų kalbos variante šiame liežuvio pakilimo diapazone nei įtemptieji priešakiniai, nei įtemptieji užpakaliniai balsiai fonologiškai nekontrastuoja: ir /e/, ir /o/ čia gali būti fonetiškai realizuojami tiek pusiau uždariais monoftongais (t. y. palyginti pastovios artikuliacijos balsiais, todėl fonemos taip ir žymimos), tiek siaurais priešingos kitimo krypties – iš žemesnės padėties į aukštesnę einančiais diftongais [Ladefoged, 1975, p. 68–70; Wells, 1982, p. 141; Wolfram, Johnson, 1982, p. 28–31]. Nors anglų kalbos diftongų /ei/ ir /ou/ artikuliacijoje liežuvio slinktis yra labai nežymi ir jų kitimo diapazonas yra palyginti gana siauras (žr. [Ladefoged, 1975, p. 70]), mūsų informantų tariami balsiai, vertinant juos iš lietuvių kalbos fonologinės sistemos pozicijų, neretai primena dvibalsius. Tai patvirtina ir A. Salio pastabos apie išeivijos augančios kartos tarties ydas. Jis dėl /ō/ tarimo įspėja, kad „dvikalbiai vaikai jo nesudvibalsintų, kaip anglų *go*“, taip pat nurodo, kad jie „labai dažnai balsį *ē*, pvz., žodyje *dėti*, taria dvibalsiškai, kaip anglų *date*“ [1979, p. 131]. Beje, senieji išeiviai, fonetiškai integruodami angliškus skolinius, anglų kalbos /e/ identifikuoja kaip lietuvių kalbos /ē/ arba kaip dvibalsį, pvz., *ėkeris* || *eikeris* < *acre*, *šėvyti* || || *šėivyti* < *shave* (žr. [Margeris, 1956]). O tai jau galėtų būti argumentu, kad ē/ /ie/ neskyrimas, iš tikrųjų, nepriklauso vienašalės nepakankamos fonemų diferenciacijos atvejais.

3. **Fonologinių skirtumų reinterpretacija.** Kitokią anglų kalbos interferenciją patiria lietuvių kalbos sprogstamųjų priebalsių opozicijos, kurių koreliacijos požymis yra skardumas, t. y. aktyvus balso stygų darbas, lydymas palyginti mažo kalbos padargų įtempimo ir silpnos oro srovės.

Kaip žinoma, pagal minėto požymio buvimą ar nebuvimą lietuvių kalbos priebalsiai yra klasifikuojami į skardžiuosius ir dusliuosius (neskardžiuosius).

Atitinkami anglų kalbos priebalsiai taip pat kontrastuoja, tačiau skardumas nėra vienintelis šių opozicijų skiriamasis požymis: sprogstamųjų /b/ ir /p/, /d/ ir /t/, /g/ ir /k/ kontrastus dar lemia ir aspiracija. Nors aspiracija ir netinka kandidatui į anglų kalbos sprogstamųjų skiriamuosius požymius, anglų kalbos fonologijoje paprastai pripažįstama, kad ji funkcionuoja kaip svarbus dusliųjų priebalsių požymis [Wolfram, Johnson, 1982, p. 192], kad sprogstamieji porose *pin : bin, team : deem, come : gum* iš esmės skiriasi aspiracijos buvimu (tariant [p t k]) ir jos nebuvimu (tariant [b d g]), kad balso stygų dalyvavimas ar nedalyvavimas yra nerelevantinis požymis pradinėje kirčiuoto skiemens pozicijoje, kur [b d g] gerokai ar net visiškai suduslėję [Gimson, 1980, p. 53], arba, ne taip kategoriškai teigiant, tik iš dalies skardūs [Ladefoged, 1975, p. 124–125].

Kadangi, kaip minėjome, lietuvių kalba yra tokia, kurioje [b d g] ir [p t k] yra kontrastas kaip skardieji ir duslieji (neskardieji) priebalsiai, mūsų informantų tartyje pastebima jų skiriamųjų požymių reinterpretacija. Kitaip sakant, šių priebalsių fonologiniai kontrastai išlieka, bet ne tų pačių skiriamųjų požymių pagrindu. Iš tikrųjų aspiracija, kuri lietuvių kalboje paprastai pastebima tik žodžio galo [p t k] tarime (žr., pvz., [Pakerys, 1986, p. 118]), ypač ryški daugumos mūsų informantų kalboje inicialinėje kirčiuoto skiemens pozicijoje (pvz., žodžiuose *pulti, tavo, kasa*) ir prieš balsinguosius priebalsius (pvz., žodžiuose *plaukia, trys, klausia*). Kaip ir anglų kalboje, jie čia neaspiruojami tik po [s] (pvz., žodžiuose *stogas, skendi*). Antra vertus, [b d g] toje pačioje pozicijoje tariami nepakankamai skardūs (pvz., žodžiuose *buvo, duos, gali*). Kaip ir anglų kalboje, duslokai jie tariami ir prieš balsinguosius priebalsius (pvz., žodžiuose *brolis, draugas, gražu*). Tokią [b d g] ir [p t k] skiriamųjų požymių reinterpretaciją patvirtina ir informantams pateiktas minimaliųjų porų *du : tu, bus : pus, badas : padas* skaitymo testas, kur lietuvių kalbai būdingas skardžiųjų ir dusliųjų sprogstamųjų priebalsių kontrastavimas pagal balso stygų dalyvavimą ir nedalyvavimą dažnai pakeičiamas anglų kalbos sprogstamiesiems būdingu kontrastavimu, grindžiamu daugiausia aspiracijos nebuvimu ir jos buvimu.

Nors fonologinių skirtumų reinterpretacijos atveju, atrodytų, ir nėra pagrindo kalbėti apie fonologinę anglų kalbos interferenciją (juk fonemų kontrastai išlaikomi!), tačiau, vertinant tokias svetimų akcento apraiškas grynai iš lietuvių kalbos fonologinės sistemos pozicijų, pastaroji yra pažeidžiama. Dusliųjų priebalsių aspiracijos (t. y. redundancinio požymio) sustiprėjimas, tiesa, nekludo juos identifikuoti, bet skardžiųjų priebalsių skardumo (t. y. skiriamąjo požymio) susilpnėjimas sudaro dusliųjų priebalsių audicinį išpūdį, pvz., žodis *du* skamba kaip *tu*, t. y. kaip fonemiškai skirtingas žodis. Tokią kitos kalbos fonetinės interferencijos apraišką, arba svetimų akcento, percepciją ir interpretaciją galima paaiškinti dvigubąja interferencija, kurios prob-

lemiškumą iškėlė jau H. Šuchartas 1884 m., o vėliau analizavo U. Weinreichas [Weinreich, 1968, p. 21]. Įdomu, kad senieji išeiviai, skolindami anglų kalbos žodžius ir juos fonetiškai integruodami į lietuvių kalbą, su analogiška anglų kalbos sprogstamųjų priebalsių identifikacijos problema nesusiduria: būdami dvikalbiai ir jau bent perceptyviai įpratę skirti anglų [b d g] ir [p t k], jie neklysdami juos identifikuoja atitinkamai kaip lietuvių kalbos [b d g] ir [p t k].

4. Tikroji garsų substitucija. Kai kontaktuojančių kalbų fonemos turi palyginti vienodą fonologinį statusą ir skiriasi tik fonetinėmis realizacijomis, interferencija ribojasi tik identifikuojamai fonemai neįprastų alofonų vartoseną. Šis fonetinės interferencijos tipas yra vadinamas tikrąja garsų substitucija (angl. *actual phone substitution*). Taigi terminas garsų substitucija čia vartojamas siauresne prasme – nusakyti tiems fonetinės interferencijos atvejams, kurie yra susiję tik su nerelevantinių (arba redundancinių) garsinių požymių kitimu [Weinreich, 1968, p. 19; Wolfram, Johnson, 1982, p. 190].

Mūsų informantų kalboje šiam anglų kalbos fonetinės interferencijos tipui galima priskirti nenorminį [j] tarimą. /j/ ir lietuvių, ir anglų kalboje galima nusakyti kaip nebalsingiesiems ir nepučiamiesiems bei lūpiniams balsingiesiems priebalsiams kontrastuojančią fonemą (fonologiniu požiūriu vienkiių ar kitokių terminų parinkimas nėra esminis dalykas, plg. [Girdenis, 1981, p. 123 ir Steponavičius, 1981]), bet lietuvių kalboje šio tipo priebalsių tarimas tam tikrose pozicijose yra lydimas nedidelio šlamesio [Mikalaukaitė, 1975, p. 46; Pakerys, 1986, p. 139], nebūdingo atitinkamiems anglų kalbos priebalsiams (žr. [Gimson, 1981, p. 124]). Taigi daugeliui išeivijos antrosios kartos atstovų tariant [j] žodžio pradžioje (pvz., žodžiuose *jaukus, jis*), nors oro trintis ir nesukelia šiam priebalsiui būdingo šlamesio, tas neįprastas [j] vis tiek suvokiamas kaip lietuvių kalbos /j/ variantas (toks jis čia vartojamas intervokalinėje pozicijoje).

Tikroji garsų substitucija gali pasireikšti ir dar didesniu tarimo neįprastumu, t. y. ne tik labai subtiliais garsiniais skirtumais. Pavyzdžiui, kai kurie informantai spontaniškai (pvz., žodžiuose *burna, dabar, nors, parkas*) vietoj lietuvių kalbos virpamosios artikuliacijos [r] ištaria amerikiniam anglų kalbos variantui būdingą retrofleksinį sklandųjį (angl. *retroflex liquid*) arba jo tembrą primeta prieš jį einančiam balsiui, nes anglų kalboje perėjimas nuo balsio prie [r] prieš priebalsį arba pauzę yra pati palankiausia fonetinė aplinka balsių rotacijai (žr., pvz., [Ladefoged, 1975, p. 71]). Kadangi ir lietuvių, ir anglų kalboje /r/ yra nebalsingiesiems ir pučiamiesiems, nosiniams bei dantiniams balsingiesiems priebalsiams kontrastuojanti fonema, tokios svetimos /r/ realizacijos vis tiek suvokiamos kaip lietuvių kalbos /r/ variantai.

5. Fonotaktinė interferencija. Jei kontaktuojančios kalbos skiriasi ir fonotaktika (arba fonologinėmis struktūromis), fonotaktikos (struktūriniai)

faktoriai gali sąlygoti dar vieną fonetinės interferencijos rūšį. U. Veinreichas savo klasikinėje monografijoje ją trumpai aptaria skyrelyje „Fonetinę interferenciją stimuliuojantieji arba sužadinantieji struktūriniai faktoriai“ [1968, § 2.23]. Pasinaudodami fonotaktikos terminu, mes ją vadinsime fonotaktine interferencija. Kad tokia interferencijos rūšis potencialiai galima lietuvių ir anglų kalbų kontaktų sąlygomis, akivaizdžiai rodo ir kai kurie jau atlikti šių dviejų kalbų fonotaktikos kontrastiniai tyrinėjimai [Стримайтене, 1976].

Vienas ryškesnių anglų kalbos fonotaktinės interferencijos reiškinių, pa-traukiančių dėmesį mūsų informantų kalboje, yra [ʒ] tipo priebalsių elimi-nacija žodžio pradžioje. Nors dabartinės anglų kalbos fonologinėje sistemoje ir yra /ʒ/, tačiau, išskyrus kelis rečiau vartojamus svetimžodžius, minėtoje pozicijoje šis priebalsis nevartojamas [Gimson, 1980, p. 189; Wells, 1982, p. 180]. Todėl daugelis informantų negalėjo ištarti [ʒ] tipo priebalsių žodžio pradžioje ir keitė juos [ʃ] tipo priebalsiais (dėl /ʃ/ ir /s/ nepakankamos dife-renciacijos žr. 2.1.). Maždaug ketvirtadalis informantų, nors ištarė [ʒ] tipo priebalsius lietuvių kalbos žodžio viduryje (paprastai intervokalinėje pozici-joje, pavyzdžiui, skaitydami minimaliąją porą *laužu* : *laužiu*), neskyrė jų nuo [ʃ] tipo priebalsių inicialinėje pozicijoje (pavyzdžiui, skaitydami minimaliąsias poras *žus* : *šus*, *žyla* : *šyla*). [ʃ] tipo priebalsius inicialinėje pozicijoje jie tarė ir kituose testuose (pvz., žodžiuose *žemė*, *žydi*, *žolė*, *žuvis*). Didesnė pusė in-formantų negalėjo ištarti [ʒ] inicialiniuose CC junginiuose (pvz., žodžiuose *žmogus*, *žmona*), nes anglų kalboje tokie priebalsių junginiai apskritai nevar-tojami.

Kontaktuojančių kalbų fonotaktikos skirtumai gali būti susiję ir su tam tikro garsų junginio skirtingu fonologiniu statusu tose kalbose (plg. [Wolf-ram, Johnson, 1982, p. 192]). Štai priebalsių junginys [ts] bendrinėje lietuvių kalboje funkcionuoja ir kaip viena fonema [Pupkis, 1966, p. 117; Girdenis, 1981, p. 123], o anglų kalboje – tik kaip fonemų /t/ ir /s/ junginys. Be to, [ts] anglų kalbos žodžio ir skiemens pradžioje nevartojamas [Hill, 1958, p. 76; Gimson, 1980, p. 173]. Dėl tokio anglų kalbos fonotaktikos apribojimo mūsų informantai yra linkę ir lietuvių kalbos žodžiuose minėtose pozicijose redukuoti [ts] į [s]. Pavyzdžiui, versdami į lietuvių kalbą sakinį *Professor Valys likes to drink tea with sugar and honey* („Profesorius Valys mėgsta gerti arbatą su cukrum ir medum“), beveik pusė informantų žodžio *cukrus* formas (morfologiniu atžvilgiu jos labai įvairavo) tarė tik su [s]. [ts] virtimas [s] pa-stebimas ir atskirų informantų individualiai pavartotuose žodžiuose (pvz., *cepeliniai*, *cibuliai*, *citrina*, *cvekas*; *lenciūgas*, *lenciūgėlis*). Dauguma atvejų in-formantai, atrodo, negalėjo paveldėti tokio tarimo iš tėvų atsivežtinės tarmės. Be to, beveik visų informantų kalboje [s] buvo girdimas žodžio *cigaretė* for-mose, tačiau šiuo atveju anglų kalbos interferenciją galėjo lemti ir leksiniai faktoriai (plg. angl. *cigarette* [ˌsigəˈret]). Dėl anglų ir lietuvių kalbų homolo-

ginių ryšių [s] tipo priebalsiai tariami dar ir tokiuose žodžiuose, kaip *cementas* (plg. angl. *cement* [sɪˈmɛnt]), *centas* (plg. angl. *cent* [sɛnt]), *medicina* (plg. angl. *medicine* [ˈmɛdɪsn]).

Anglų kalba skiriasi nuo lietuvių kalbos ir balsių fonotaktika, todėl fonotaktinė interferencija apima ir balsius. Pavyzdžiui, kai kurie informantai nekirčiuotame žodžio gale pasitaikantį neįtemptąjį [i] gana nuosekliai keičia įtemptuoju [i] (pvz., žodžiuose *lipti, nešti, pulti*), nes amerikiniame (ir ne tik amerikiniame) anglų kalbos variante įsigali tendencija šioje pozicijoje keisti neįtemptąjį [i] įtemptuoju [i] (žr. [Bronstein, 1960, p. 147; Wells, 1982, p. 258]). Kirčiuotuose atviruose žodžio galo skiemenyse pasitaikančius lietuvių kalbos neįtemptuosius (trumpuosius) balsius informantai neretai keičia įtemptaisiais (ilgesniais) balsiais (pvz., žodžiuose *visi, tave, gražu, taika*), nes anglų kalboje šioje pozicijoje neįtemptieji balsiai nevartojami (žr., pvz., [Ladefoged, 1975, p. 73–74]).

6. Rašybos sąlygojama fonetinė interferencija. Anglų kalbos įtaka išėivijos jaunosios kartos lietuvių kalbos tarčiai reiškiasi ne tik per šių kalbų kontaktus šnekamosios (t. y. garsinės) kalbos forma, bet tam tikru mastu ir per jos ryšį su rašomąja kalba. Juk tam tikra Amerikoje augusių išėivijų vaikų dalis kokioje šeštadieninėje lituanistinėje mokykloje arba šeimoje pramoko lietuviškai skaityti ir rašyti ir ne vieną lietuvių kalbos žodį pirmą kartą ištarė skaitydami jį iš rašto. Tačiau, būdami labiau įpratę prie kitos – anglų – kalbos skaitymo taisyklių, jie nesąmoningai mėgino tas svetimias grafinių formų vertimo fonetinėmis formomis taisykles taikyti ir lietuvių kalbai, juoba kad abiejų kalbų garsams žymėti vartojamas panašus alfabetas. Šitaip nenorminis lietuvių kalbos žodžių tarimas galėjo atsirasti ir dėl anglų kalbos įtakos per rašybą. Pavyzdžiui, A. Salys užsimena, kad dažnai girdėjęs antros ir trečios kartos Amerikos lietuvius tariant *krojas* vietoj *kraujas*, ir priduria, kad „čia, žinoma, atsiliepia ir anglų kalbos rašybos bei tarimo įtaka“ [1979, p. 131]. Tokios žodžio *kraujas* fonetinės formos atsiradimas, be abejo, paprasčiausiai paaiškinamas dviraidžio *au* anglišku perskaitymu (plg. angl. *fault* [fɔ:lt]). Vadinasi, galima realiai kalbėti ir apie rašybos (arba grafikos) sąlygojamą fonetinę interferenciją (beje, ji gali būti ir vidinė, t. y. intralingvistinė, žr. [Pakerys, 1986]).

Kaip žinoma, lietuvių kalbos grafika nėra remiama vien tik fonetiniu principu. Rašant priebalsius galioja ir morfologinis principas, kuris reikalauja išlaikyti pastovią morfemų grafinę formą visuose tas pačias morfemas turinčiuose žodžiuose, nepaisant reguliarių, griežtoms taisyklėms paklūstančių priebalsių vartosenos apribojimų tartyje. Pavyzdžiui, lietuvių bendrinėje kalboje (ir visose tarmėse) skardieji priebalsiai [b d g z ž] nevartojami prieš dusliusius [p t k s š], o [p t k s š] negali eiti prieš [b d g z ž] – ankstesnis priebalsis perima tolesnio priebalsio požymį, tačiau rašyboje tokia regresyvinė

asimiliacija ignoruojama. Mūsų informantai, skaitydami atskirus lietuvių kalbos žodžius ar ištisus sakinius, tokiais atvejais neretai linksta į raidišką priebalsių junginių tarimą, t. y. jie ištaria [b d g z ž] prieš [p t k s š] (pvz., žodžiuose *bėgti, dirbti, degtukas, užsienis*) ir [p t k s š] prieš [b d g z ž] (pvz. žodžiuose *atdara, atgijo, išbėgo, laukdavo, kasdavo, tapdavo*). (Tiesa, sprogstamųjų priebalsių junginiuose pirmasis sprogstamasis, kaip ir anglų kalboje, tariamas be sproginimo.) Raidišką priebalsių junginių tarimą neretai girdime žodžiuose *anksčiau, kasčiau, pėsčias, rasčiau, slenksčio* ir *pavyzdžiui, vaizdžiai, vamzdžiai*, kuriuose [s z] prieš afrikatas [č dž] iš tikrųjų turėtų būti verčiami [š ž] (žr., pvz., [Zinkevičius, 1966, p. 170; Girdenis, 1981, p. 109]). Skaitydami paraidžiui, mokiniai, žinoma, gali pažeisti asimiliacijos dėsnius (žr., pvz., [Pakerys, 1986, p. 134]), tačiau, neparemtas šnekamosios kalbos praktikoje įgyto įgūdžio, toks nenorminis tarimas neįsigali. Kitokia išėivių jaunimo sociolingvistinė situacija – tokius neasimiliuotus priebalsių junginius jie jau įpratę tarti anglų kalboje (žr., pvz., [Gimson, 1980, p. 289]).

A. Salys būkštuoja, kad dvikalbiai išėivių vaikai „dėl anglų kalbos įtakos gali pradėti tarti su lietuvių kalbai priešinga asimiliacija, pvz., *bėgz, dribz, kilz* vietoj fonetiškai taisyklingų *bėks, drips, kils*“ [1979, p. 132]. Šis būkštavimas apskritai yra pamatuotas, tačiau reikia pridurti, kad bent pirmųjų dviejų žodžių atžvilgiu anglų kalbos fonetinė (tiksliau sakant, fonotaktinė) interferencija galima tik per rašybą, t. y. skaitant žodžius *bėgs* ir *dribs*, kuriuose pagal anglų kalbai būdingą progresyvinės asimiliacijos taisyklę *s* po skardžiuųjų priebalsių būtų automatiškai interpretuojama kaip [z] (žr., pvz., [Wolfram, Johnson, 1982, p. 199]).

Rašybos sąlygojama fonetinė interferencija gali būti ir leksiniu atžvilgiu ribota. Apie ją galima kalbėti tais atvejais, kai atskiri kontaktuojančių kalbų žodžiai interlingvistiškai identifikuojami ne tik turinio, bet ir išraiškos (t. y. grafinės išraiškos) atžvilgiu. Tokiais atvejais savaime atsiranda dvikalbių polinkis išlyginti ir tokių žodžių fonetinę (t. y. garsinę) išraišką. Pavyzdžiui daugelis informantų, skaitydami žodį *algebra*, tarė jį angliškai *aldžebra* (plg. angl. *algebra* ['xldʒəbrə]).

PHONIC INTERFERENCE OF ENGLISH IN THE LITHUANIAN SPOKEN BY THE SECOND GENERATION OF IMMIGRANTS IN THE USA

Summary

The present paper is an attempt to examine the Lithuanian spoken with an English accent by the second generation of Lithuanian immigrants in the USA and to describe the forms of phonic interference in the categories distinguished by Uriel Weinreich. The analysis shows that cases of under-differentiation of phonemes can be further subclassified into unilateral and bilateral. Certain additional factors inhibiting mispronunciation are also discussed.

LITERATŪRA

- Atlantas, 1937. — *Atlantas Vyt., Lietuvių kalba Amerikoje. Būti ar nebūti // Lietu-
vos aidas. 1937. Nr. 376.*
- Bronstein, 1960. — Bronstein A. J., *The pronunciation of American English. New
York : Appleton-Century-Crofts, 1960.*
- Fishman, 1985. — Fishman Joshua A., *The Rise and Fall of the Ethnic Revival :
Perspectives on Language and Ethnicity. Mouton Publishers, 1985.*
- Gimson, 1980. — Gimson A. C., *An Introduction to the Pronunciation of English.
London : Edward Arnold, 1980.*
- Girdenis, 1981. — Girdenis A., *Fonologija. V., 1981.*
- Hill, 1958. — Hill Archibald A., *Introduction to linguistic structures : From sound
to sentence in English. New York; Burlingame, 1958.*
- Jakobson, 1931. — Jakobson Roman, *Prinzipien der historischen Phonologie //
Travaux du cercle linguistique du Prague, 1931, Vol. 4. P. 247–267.*
- Ladefoged, 1975. — Ladefoged P., *A Course in Phonetics. Harcourt Brace Jova-
novich, Inc., 1975.*
- Mikalauskaitė, 1975. — Mikalauskaitė E., *Lietuvių kalbos fonetikos darbai. V.,
1975.*
- Margeris, 1956. — Margeris A., *Amerikos lietuviai ir angliškųjų skolinių žodynas.
Chicago, 1956.*
- Pakerys, 1986. — Pakerys A., *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. V., 1986.*
- Pliplytė, Pažūsis, 1982. — Pliplytė R., Pažūsis L., *Lietuvių kalba nykstančios
dvikalbystės sąlygomis // Mūsų kalba. 1982. Nr. 5. P. 14–21.*
- Pupkis, 1966. — Pupkis A., *Lietuvių literatūrinės kalbos afrikatų ir atitinkamų prie-
balsių junginių sudėties klausimu // Kalbotyra. 1966. T. 14. P. 107–117.*
- Salys, 1979. — Salys A., *Raštai. Bendrinė kalba. Roma, 1979. T. 1.*
- Steponavičius, 1981. — Steponavičius A., *Hierarchical relations within the system of
distinctive features // Kalbotyra. 1981. T. 32(3). P. 50–62.*
- Weinreich, 1968. — Weinreich U., *Languages in contact : findings and problems.
Mouton, 1968.*
- Wells, 1982. — Wells J. C., *Accents of English. An Introduction. Cambridge U-ty
Press, 1982.*
- Wolfram, Johnson, 1982. — Wolfram W., Johnson R., *Phonological analysis
focus on American English. Washington, 1982.*
- Zinkevičius, 1966. — Zinkevičius Z., *Lietuvių dialektologija. V., 1966.*
- Розенцвейг, 1972 — Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты. Лингвистиче-
ская проблематика. Л., 1972.
- Стримайтене, 1976 — Стримайтене М. Ю. Фонотактика согласных литов-
ского языка (в сопоставлении с английским): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.
Вильнюс, 1976.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Anglų filologijos katedra

Įteikta
1987 m. sausio mėn.